

BÖYÜK MƏKTƏBLİLƏRDƏ “MƏN OBRAZI”NIN FORMALAŞMASININ PSIXOLOJİ TƏHLİLİ

Gülnar Quliyeva

Bakı Dövlət Universitetinin Sosial və Sosial və pedaqoji psixologiya kafedrasının dissertantı

E-mail: gulnar9129@mail.ru

Açar sözlər: *yeniyetməlik yaş dövrü, mənlilik şüuru, özünüdərk, şəxsiyyətin formalaşması*

Ключевые слова: *подростковый возраст, самосознание, идентичность, формирование личности*

Key words: *adolescence period, self-awareness, identity, personality formation*

Bildiyimiz kimi yeniyetməlik yaş dövrü mürəkkəb xüsusiyyətlərə və təzahürlərə malik “böhranlı” yaş dövrüdür. Bu yaş dövründə baş verən dəyişikliklərin, yeni psixoloji məziyyətlərin meydana çıxmasının müxtəlif səbəbləri və hərəkətverici qüvvələri vardır. Yeniyetmə şəxsiyyətinin formalaşması əqli intellektual inkişafın müəyyən həddə çatması, əslində onun yetkinliyə qədəm qoymasıdır. Bu mərhələdə artıq onun şəxsiyyət kimi formalaşması prosesi baş verir.

Bu yaş dövrü şəxsiyyətin bir sıra xüsusiyyətlərinin cilalanması kimi qiymətləndirilir. Bu dövrdə gəncin fərdiyyəti, onun mənəvi və sosial siması formalaşır, ictimai fəaliyyətə maraq və şəxsi məsuliyyət hissi artır,

həyatda öz yerini tapmaq meyili yaranır.

Erkən və ya ilk gənclik dövrü adlandırılan bu yaş dövrü orta məktəbin IX–XI siniflərində təhsil illərinə təsadüf edir. Bir sıra psixoloqlar ilk gənclik dövrünü müxtəlif cür adlandırmışlar. Məsələn, rus psixoloqlarından L.S.Viqotski bu yaş mərhələsinin pubertant yaş dövrü, D.B.Elkonin isə böyük yeniyetməlik dövrü kimi xarakterizə edirdi. L.İ.Bojoviç belə hesab edirdi ki, böyük məktəb yaşı dövründə psixi inkişafa özünü göstərən ən mühüm xüsusiyyət cəmiyyətdə özünü-təyinetmə, imkan və cəhdlərin dərk edilməsidir.[3]

Bu dövrün ən əhəmiyyətli əlaməti anatomik və fizioloji inkişafı təsiri ilə dəyişən psixikada baş verən struktur

dəyişiklikləridi. Bu dövrdə oğlan və qızlarda tədricən zahiri görünüşdə dəyişikliklər baş verir: boyun artması, səs tonunun dəyişməsi, hormonal dəyişikliklər emosional sahədə aktivliyə səbəb olur. Nəticədə, fiziki inkişafındakı dəyişiklikləri, xarici görkəminin daha çox böyüklərə oxşadığını görən şagird ətrafdakıların onlara yaşlı adam kimi yanaşmalarını istəyir. Uşaqlıqdan yaşlılığa doğru kecid baş verir.[1]

Bu dövrdə gənclərdə aktiv surətdə özünüdərk və müstəqil özünəməxsus etalonlar sistemi formalaşır. Yeniyetməlik dövrünün əsas fərqləndirici cəhəti yeniyetmənin özünüdərk sferasında fundamental dəyişikliklərdir. Bu dəyişikliklər onun şəxsiyyətini sonrakı inkişafında mühüm əhəmiyyət kəsb edir. B.Q.Ananyevin fikrincə, məhz bu mərhələdə o, özü özünüdərk obyektinə çevrilir, şəxsiyyətin stabilləşməsinə və tam formalaşmasına kömək edir.

Bu yaşda yeniyetmə öz xüsusiyyətini və təkrarolunmazlığını hiss edir. Bununla da gəncin gələcək davranışının müəyyənələməsinə şüurlu və ya şüursuz şəkildə olsa da, təsir göstərən “Mən konsepsiyası” formalaşır.

Uşağın öz “mən”ini kəşf etməsi sonrakı dövrdə – yeniyetməlik və ilk gənclik yaş dövründə özünü daha aydın göstərir. Yeniyetmədə özünə, öz şəxsi həyatına, şəxsiyyətinin xüsusiyyətlərinə marağın yaranması onda

özünüqiymətləndirmə tələbatı, özünü başqaları ilə müqayisə etmək meyli yaradır. Nəticədə yeniyetmə özü üçün öz “mən”ini bir növ kəşf edir. İlk gənclik dövründə mənlik şüuru, gənclərin özləri haqqında təsəvvürləri dəyişir. Onlar özlərinin artan imkanlarını dərk etməyə başlayırlar. Bu dövrdə məktəblilərdə mənlik şüuru, özləri haqqında təsəvvürləri dəyişir. Oğlan və qızlarda mənlik şüurunun məzmunu dəyişir, özləri haqqında təsəvvürləri artır. Onlar özlərinin xarici görkəmini, simalarını tamamilə yeni şəkildə qavramağa başlayırlar. Bütün bunlar böyük məktəblilərdə “mən” obrazının formalaşmasına gətirib çıxarır. “Mən” obrazının əsasını insanın özü haqqında bilikləri təşkil edir. “Mən” obrazında insanın öz-özünə münasibəti də xüsusi yer tutur.

Mən obrazının əsasını insanın özü haqqında bilikləri təşkil edir. İnsan öz-özünə başqalarına bəslədiyi kimi münasibət göstərə bilər, hörmət və ya nifrət edə bilər, sevər və ya sevməz, özünü anlaya və ya anlamaya bilər. İnsanda “mən-obraz” eyni vaxtda müxtəlif xarakterli ola bilər. Bunlara “real mən” “ideal mən” və “sosial mən” obrazlarını aid etmək olar.

“Real mən” indiki anda insanın özünü necə təsəvvür etməsi, özünün bacarıq və qabiliyyətlərini, rollarını, statusunu necə qavraması, əslində necə insan olmasını təsəvvür etməsidir.

Bu zaman insan özünə öz gözü ilə baxır, özünü obyektiv, necə varsa elə də qiymətləndirir. Bəzən insan özünün bu obrazını başqalarından gizlədə bilər.

“İdeal mən”də insanın özündə görmək istədiyi keyfiyyətlərə malik obrazı nəzərdə tutulur. “İdeal mən” obrazında insanın yüksək qiymətləndirdiyi keyfiyyətlər öz əksini tapır. İnsan hər zaman öz “ideal mən”ini əldə etməyə can atır.

“Sosial mən”də insan həmişə özünə başqalarının gözü ilə baxır. Elə buna görə də insan başqa insanlarla ünsiyyətə girərkən özünün “sosial mən”indən çixış edir.

Mənlik şüurunun psixoloji mexanizmi özündə psixi reaksiyanın ilkin formasını əks etdirməklə insanın bioloji xüsusiyyətləri barədə informasiya verir. Özünün şəxsi fəallığı, psixoloji duyumu ona müxtəlif fəaliyyət növlərinin ilkin, minimum səviyyədə icrasına imkan verir.

Özünüqavramanın sadə formasının struktur vəhdəti “Mən hissi” insanın mənlik şüurunun ayrılmaz hissəsi olan psixosomatik tamlığını şərtləndirir. Lakin bu fakt özlüyündə “Mən hissi”nin öz-özünə, kənar qıcıqlandırıcılar olmadan yarandığını söyləməyə əsas vermir. Uşaqlarda özünün fiziki mənzərəsi ilə bağlı təsəvvürün yaranması onun iki əsas istiqamətdə: birinci, özünüduyma, mən hissənin orqaniz-

min həyat fəaliyyəti ilə əlaqəli; ikinci ətraf mühitin qarşılıqlı təsiri ilə əldə etdiyi biliklər və öz bədən üzvləri barədə informasiyaların nəticəsində formalaşır.[4]

Mənlik şüurunun formalaşması insana özü haqqında təsəvvürlərini, özünün zahiri görkəmini, əqli, mənəvi, iradi keyfiyyətlərini qiymətləndirmək imkanı verir. Bu baxımdan mənlik şüuru insanın özünü şəxsiyyət kimi tanıması və dərk etməsi prosesindən ibarətdir. Psixoloji ədəbiyyətdə “mənlik şüuru” dedikdə insanın özünün tələbat və qabiliyyətlərinə, fikir və hisslərinə, davranış və fəaliyyət motivlərinə şüurlu münasibəti nəzərdə tutulur. İnsan başqa adamlarla qarşılıqlı əlaqə və ünsiyyət prosesində özünü ətraf mühətdən ayırır, özünü fiziki və psixi cəhətdən dərk etməyə başlayır, bir növ öz “mənini” başa düşür, anlayır. Öz məni haqqında subyektiv təəssürat ilk növbədə onda ifadə olunur ki, insan özünün hazırda, keçmişdə və gələcəkdəki eyniliyini anlayır.

“Mən”nin inkişafında ən önəmli dövr yeniyetməlik dövrüdür. Bu yaş dövrü insan həyatının ən fırtınalı, ən dəyişkən dövrlərindən biridir. Bu dövrdə fərd şəxsiyyətin formalaşması və sürətli inkişaf üçün sosial və universal dəyərləri həyata keçirmək üçün səy göstərir.

Yeniyetməlik yaş dövrü uşaqlığın başqa dövrləriylə müqayisədə şüurun

inkişafının yüksək səviyyəsiylə fərqlənir və «Mən konsepsiyası» formalaşdırır. Bir tərəfdən, daha sabit olur, digər tərəfdən isə müəyyən dəyişikliklərə məruz qalır. Bu dəyişiklik hər şeydən əvvəl, fiziologiyadan və psixoloji aspektlərdən asılıdır. Koqnitiv və intellektual qabiliyyətlərin inkişafı da «Mən-konsepsiyasının» mürəkkəbləşməsinə və fərqlənməsinə gətirib çıxarır. Yeniyetməlik yaşı qəfildən, keyfiyyətli dəyişikliklərlə səciyyələnən coşqun və bir ölçüdə olmayan formalaşma dövrüdür. Bu onunla bağlıdır ki, yeniyetmə hələ öz şəxsi təzahürlərini düzgün təhlil etmək bacarığına malik olmur.[5]

Bir yeniyetmə üçün özünə inam, aydın özünüifadə və özünə dəyər hissi qazanmaq çox vacibdir.

Kiçik məktəblidən fərqli olaraq yeniyetmədə özünə, öz şəxsi həyatına, şəxsiyyətini xüsusiyyətlərinə maraq yarandıqda, özünüqiymətləndirmə tələbatı, özünü başqaları ilə müqayisə etmə meylə əmələ gəlir. Nəticədə yeniyetmə özü üçün öz “mən” ini kəşf edir. Mənlik şüurunun formalaşmağa başlaması və sonrakı inkişafı yeniyetmənin bütün psixi həyatına, onun təlim fəaliyyətinin xarakterinə, ətrafdakılara münasibətinə öz təsirini göstərir. Yeniyetmənin mənlik şüurunun forma-

laşması onun öz davranışını, mənəvi keyfiyyətlərini, xarakter və qabiliyyətlərini dərk etməsi ilə başlayır.

İlk dövrlərdə yeniyetmənin mənlik şüurunun əsasını başqa adamların mülahizələri təşkil edir. Yaş artıqca yeniyetmə özünün şəxsiyyətini müstəqil təhlil etməyə və qiymətləndirməyə başlayır.

Bu dövrdə yeniyetmələr öz müstəqilliklərini qoruyub saxlamağa çalışmaqla refleksiya əsasında mənlik şüurlarını, “mən” obrazını, “real” və “ideal mən” əlaqəsini formalaşdırır və inkişaf etdirirlər.[2]

Yeniyetməlik yaş dövründə “Mən” obrazının inkişafı problemlərinin ədəbiyyatlarda nəzəri təhlili göstərir ki, onlar üçün “sevgi”, “dostların sayı”, “maraqlı iş” kimi dəyərlərin hərtərəfli inkişafı daha önəmlidir. O öz “Mən”ini ətrafdakılardan ayıran və onlarla özünü müqayisə edən şəxsiyyətə çevrilir. Bununla yanaşı yeniyetmənin özünü determinasiyası üçün ətrafın aparıcı rolu onların etalon və istiqamət funksiyalarından ibarətdir. Sosial və mədəni mühitin irəli sürdüyü etalonlar özünüdərk məğzini və formasını şərtləndirir. Məhz bununla yeniyetmə yaş dövründə “Mən” obrazının formalaşması və inkişafında ətrafdakıların rolu müəyyən olunur.[6]

Ədəbiyyat:

1. Pedaqoji psixologiya. Vəxtiyar Əliyev, Kamilə Əliyeva, Rəşid Cabbarov. Bakı-2011.254s

2. Psixologiya. prof.S.İ.Seyidov və prof.M.Ə.Həmzəyev. Bakı-2007. 672s.

3. Təhsildə sosial psixoloji xidmət. Sədi Nuriyev, Diyanə İbrahimova. Bakı- 2016. 638s

4. Psixologiya. Ramiz Əliyev. Bakı-2008.351s.

5. Державина, Ю. Психологический анализ «я-концепции» девиантных подростков [Текст] / Ю. Державина // Студенческая наука и XXI век. - 2011. - № 8. - С. 229-

6. Campbell, J. D. (1990). Self-esteem and clarity of the self-concept. Journal of Personality and Social Psychology, 59, 538-549.

*Психологический анализ формирования я концепции
старших школьников*

Абстракт

В данной рассматривается характерологические свойства подросткового периода, особенности формирования представлений о себе, восприятие и познание себя как личности, а также влияние Я концепции подростков на учебную деятельность и взаимоотношение с окружающими

*Psychological analysis of the formation
of «self-concept» in high school students*

Abstract

The article talks about the characteristic features of adolescence period, thoughts of adolescent about himself/herself, formation of self consciousness on the basis of the self-identification and self-consciousness process, and the impact of the subsequent development of the self-concept on the whole mental life of adolescence, the nature of its training activities, and their attitude to the surrounding people.

Məqalə BDU-nun Sosial elmlər və psixologiya fakültəsinin Elmi şurasının iclasında müzakirə edilərək çapa məsləhət görülmüşdür (protokol №02)

Rəyçi R.V.Cabbarov , psixologiya üzrə fəlsəfə doktoru, dosent

Məqalə redaksiyaya 21 mart 2018-ci ildə daxil olmuşdur